

A görög-római nevelési eszmény körtánca

LÁSZLÓFFY ALADÁR

„A fényes Kolonosz terén vagy most, oh idegen!”... – kezdődik Szophoklész híres kora az Oidüposzból. És mintha – minthogy tényleg – egymás ajkára adnák eszményeik dicséretét Euripidész folytatja: „Oh ti, Erekteiosz utódai, boldogok a hajdankortól, a boldogságos istenek szeretett gyermekei, ti megszentelt és soha meg nem hódított hazátokban gyűjtitek a dicső bölcsességet, mint földeteknek egyik terményét, és édes meglepéssel jártok állandóan egeteknek sugárzó éterében, ahol a pieriai kilenc szent múzsa ápolja az aranyfürtű Harmóniát, a ti közös gyermeketeket...” Vajon hogy érti azt, hogy soha meg nem hódított? Ha 1453-ról még nem is olvashatott, Dareiosz és Xerxész kalandjairól csak hallott! Nagyobbik bátyja Aiszkhülosz állítólag ült a Hérodotosz bácsi térdén, aki viszont kiskorában a szalamiszi matrózok egyikének térdén ülve hallgatta a később megírandó igaz történetek egyikét-másikát. És honnan ez a pontosan kétezer évvel később beérő manierizmus, barokk stíldagály?

„Hiába, a görögökhöz mindig érdemes visszafordulni: nem hagyományért, hanem egy kis hagyománytalanságért” – mondja Németh László valahol a Minőség forradalmának elsüllyedt Atlantiszában, melynek minden, azóta is a köztudat elől, évtizedekbe temetkező szentenciája számunkra „hellén hagyománnyal” ér fel. – „A görögök az emberiség tanítói? Azt hiszem ezt a pedagógiai megbélyegzést nem érdemlik meg. Inkább nagyszerű játszótársak, mint tanítók. Minden hellenizmus közös hibája, hogy a görög műveket utánozza: példává teszi meg ami friss, mert példák nélkül keletkezett. A görögöktől nem lehet tanulni, a görögöktől kedvet lehet kapni a játékra, nem a hagyomány-átvételre, hanem a hagyomány-teremtésre. Joyce a legnagyobb irodalmi felforgató, *Odüsszeuszról* nevezte el főművét. Ebben van valami jelképes. A görög példa nekem is inkább futurizmust jelent, mint goethei klasszicizmust...” A dolgok igazi magyarozatát, kulcsát illetően: hogy mire is nevelte a mediterrán milió ezt az erre (és minden egyébbe) fogékony „emberiség-gyermekort”, a múlt században *Hippolit Taine* találta fején a szöveget: „Összehasonlítható e nép egy oly kosár méhvel, mely szelid éghajlat alatt, de sovány talajon jöve a világra, az előtte nyitva álló légi utakat használja, gyűjt, mézet szed, kirajzik, védi magát ügyességével és fullánkjával, kedves házakat épít, kitűnő mézet gyűjt, mindig kutatásban, mindig tevékenységben van, zsibongva hatalmas tömegek közepette, melyek körülöttük élnek s nem tudnak egyebet, csak pásztoruk alatt legelni vagy véletlenül egymásba ütődni...” Ezért nem számít, elhanyagolható futó körülmény bármilyen perzsa-járás, macedón-hódítás, római gyarmat-lét, mert valami ókori „haza a magasban” oldja fel az átkot s oldja meg az ország siratás s önostorozás helyettesítését, mely más népeknél Jeremiások s Adyk szelepein adja ki a kedélysenyv sűrűjét. Ami összhatásban a szabotosság és egyszerűség eszményének számít, lám, közelhajolva, mint nagyméretű történelmi tablók az illúzióromboló ecsetkezelés, pepecselően barokkos is lehet. Helyenként. Akár legnagyobbjaiknál is. És legnagyobb dolgaikban. De mégisincs itt elnagyolva semmi.

A homéroszi embernek még nincs fogalma isteni gondviselésről: nem teszi föl isteneiről, hogy igazságosan, biztos alapelvek, örök törvények alapján kormányozzák a világot.

Mégis ennek a fázisnak az élet-mintái, hős-normái váltak a görög-római nevelési eszmény betonalapjává, legerőteljesebb erkölcsi, etikai kisugárzású vonulatává – minden későbbi árnyalásuk feldolgozásuk, még a módosulások is, amiket néha kizárólag esztétikai, művészeti szempontok miatt szenvedtek – ide vezethető vissza. Homérosz két hatalmas és halhatatlan költeménye, krónikás=kitlaációja (avagy azé, aki magát Homéroszt is kiagyalta rászabadítandó a másképp összeterehetetlen szigetviláglakókra, akiket – mint évezredekkel később a németeket, olaszokat – de már az ókorban a latinajkúakat! – még egységes anyanyelv se kötötte össze) kiszámíthatatlan hatással volt az akkori egész civilizált világot jelentő térség szellemi életére. Alapul szolgáltak vallásnak, az ifjúság oktatásának és nevelésének. Képző hatása: eredeti értelemben vett képező *művészete* korántsem szorítkozott Hellászra, sőt az ókorra se: és nem csupán az irodalom életében, hisz épp olyan szerepet játszott a Rómákban, *Tarquinius Superbuséktól Raffeallón át Moraviáig*, a birodalmi szellem, kellem és jellem háromezer évén keresztül; sőt mindenütt a fehér ember kultúrájában. Csodálatos egyértelműséggel remekműveknek tartotta őket minden művelt nép, minden időben.

Ha Homéroszi jogon egy kalap alá vesszük a görög-római eszmény példatárát: két főhősük egyike Ulysses, az óvatos, előrelátó, ravasz, találékony; s ha csak ennyi: „leleményes” lenne! de kimeríthetetlen a hazugságban és cselvetésben, annak egyik első gátlástalan, mindenképpen meggyőző megtestesülése, hogy az ügy érdekében minden csalás „gilt”, a cél szentesíti az eszközt, erkölcsének előfutára tehát. Másik az önfeláldozásig menő becsület, a kétszer is felbukkanó *Brutusoké*, a „római jellem”, a már-már reménytelen félelem- és gáncsnélküliség, az apáé, aki tulajdon fiát se kíméli, ha vétett, a kezesé, aki persze, hogy ha szavát adta, akkor a kezét tűzbe is teszi, vagy időre visszamegy a vesztőhelyre, nem hagyja cserben a hazát, a társat, a... Valahol majd az új európai hajnal pírjaiban, ipszilonalakban deltásodva, fut zátonyra ez a típus egy lovagi erény-sűrítményben s egy meghatóan bölcs lovag-karikatúrában: a *Cid*-ségben s a *Don Quijote*-ségben. De az ókori, a görög-római nevelési eszménytől sem időben, sem térben, sem történelmileg sem földrajzilag nem esik távol a thrák norma. Hérodotosz szerint Heraklész eme büszke balkáni unokái a földművelést igen kevésre becsülték, annál többre viszont, akik harcolni sőt rabolni voltak képesek. „Macedóniában pedig volt oly törvény, hogy aki még nem ölt meg egy ellenséget sem, az kötelet hordjon a derekán” – jegyzi meg *Arisztotelész a Politika* egy passzusában. Nem csoda, hogy a Tízparancsolat kvázi-kortársai ezek: a Homérosz rendelte-rendezte normatár tételei is, mert felismerhetően még a védelemre nem szoruló erdetiség jogán „arche”-erények. Például a gyermeki hála szerepe nyilvánul meg Telemachoszban; az ügyes, házias, okos leány példája Nauszika (éppen egy királyleány), olyan korokban, mikor még a példaadás illetve a legendásított etalonokra való hivatkozás volt a fő-fő erkölcsi és didaktikai „tananyag”. A testgyakorlatokon alapuló nevelés közepette érdekes s talán jellemző is, hogy *Szókratész* volt az első, aki bölcséleti fejtegetéseivel, „beszélgetéssel” a serdülő ifjakat magához vonzotta, lekötötte valami merőben mással, mint a gyilkolás szaktechnikája. És hogy Arisztotelész „találta fel”, hogy hétéves kortól kell a tanítást-nevelést hivatalosan is elkezdni. Épp ezek miatt végül is – 2000 éves madártávlatból – kitetszik, hogy valójában Róma lett görög (szellemi) gyarmattá. Különben közlel ott a családtyát – aki a cirkuszban bekiált valami istennek nem tetszőt a gladiátor etnikai hovatartozását illetően – van, amikor elhurcolják a helyéről, nyakában ezzel a felirattal: „Egy felségsértő thrák-párti”. Van, amikor az elítéltek holttestét a korabelileg megfelelő belügyi hivatal lépcsőjére lökik ki, ahonnan horoggal hurcolják tovább, egyetlen nap alatt néha húsz áldozatot is, köztük nőket és gyermekeket is. Van, amikor egy polgárháború végén 4000 politikai foglyot a győző csak úgy levágat egy szálig, mialatt a szomszédos épületben a jajkiáltásoktól kővé merevedik a köztársaság tanácskozó testülete, a szenátus, de tűri, hogy megnyugtassák: „Ne törődjete velem! Csak néhány gazember megbüntetését rendeltem el!” jegyzi fel pontosan egy korabeli krónikás az „államfő” magyarázatát. Mindez néhol kukacos belügyi „eszmény” volna csupán. De kifele tekintve: *Nagy Sándor*isszosi csatája vagy Marathón is felért bármelyik „népek csatájával”, Mohácsokkal, Rigómezőkkel és Waterlookkal a későbbi történelemből. A görögöket általában a nyíltság és a mások értékeivel szembeni befogadó készség jellemezte, a görögök nem nézték le (olyan nagyon) a többi népet;

csupán csak tőlük ered a *barbár* nevezete és fogalma. És érdekes módon a tolerancia maga előbb a görög poliszok egymás közti viszonyában „kopott meg”.

Tény viszont, hogy míg a görögök szabadsága és „szólásszabadsága” egyértelmű volt, a cenzúra semmilyen formája nem ismeretes, legfennebb a vélemény nyilvánításának társadalmi és politikai következménye (lásd osztrakizmus és bürokpohár) –, Rómában szinte egyedül *Augustus* császár rövid érája nevezhető az egyensúly olyan aranykorának, mikor lényegében létezett a szókimondás szabadsága. Itt ok és okozat tündéri egybemosódásáról is van szó: a költők mondandója szerencsésen találkozhatott az „állam(fő)” érdekeivel. Ez eszményi és példaértékű mindenképpen. Ám a továbbiakban, már az első császárok idején vagy vállalta a szellem embere az arcátlanul hazug hízelgést, a tömjénezést, vagy az önkény áldozatául esett. Nero „féltékenysége” öngyilkosságba kergette az ifjú eposzköltőt, *Lucanust* és tulajdon tanítómesterét, *Senecát*. *Domitianus* a tarszoszi *Hermogenész* tegegy történeti munkájában előforduló célzás miatt, a kéziratát másoló írnokkal együtt keresztre feszítette. Az enyhébb esetek, mint azé a költőé, akit *Tiberius* korában azzal vádoltak meg, hogy gyalázkodó szavakkal illette *Agamemnon*t, vagy a másiké, aki *Brutust* és *Cassius*t az utolsó rómaiaknak nevezte (következésképp a császár már nem az!), valamint az általánosnak mondható reagálás, hogy a megidézett vádlottak elítéltetésük biztos tudatában már otthon öngyilkosságot követtek el, hogy a kínzásoktól s a nyilvános megbélyegzéstől megmeneküljenek, már a másként gondolkodók klasszikus veszélyeztetettségére utalnak. *Likurgosznak* spártai *engedelmesség-eszményképe* a porosz állam és szoldateszka előképe s prototipusa korunk nagy totalitarista kísérleteinek. Mindezzel együtt: egyik mediterrán nevelési eszmény a sok közül, egyik nagyon fontos árnyalat. Ifjak az öregebbek iránt, harcosok fellebbvalóik iránt, miként az összes polgárok a törvény (alias a hatalom birtokosai és gyakorlói) iránt. Így, ebben a keretben állítólag nem volt szükség annyi tisztviselőre, mint a bohémabb s ezért nyilván rendetlenebb, „liberálisabb” Athénban. Ám a XVIII. századra (mire *Schillerben* a rajongás) feltámad ehhez is a bürokrácia. Mert egy gyönyörű pillanatában a történetfilozófia fejlődésének, Schiller egész elméletet épít az antik s a „modern” civilizáció párhuzamának összefüggésrendszerére. Nem előbb, hogysesem *Petrarca* és *Campanella*, *Cardanus* és *Bruno*, meg még tucatnyian – azt a mediterrán racionális örökséget hozzák, próbálják belekverni, visszakapcsolni a dolgok történelmi menetébe, mely újabb meglepetéseket igen, de üresjáratot sosem enged. Ezért veti folyton vissza a pörgő kerék lendülete az elandalodókat, az álmodozókat. Akik az antik nevelési eszményekkel próbálkoznak, gyakorlatilag egy a százhoz az esélyük azokkal szemben, akik az ember örök, sötét, szerkezeti nevelhetetlenségére próbálnának éppen ókori megoldásokat előrángatni, felhozni bizonyítékul. De ilyenek nincsenek. A korabeli hóhérok minden teoretizálás mellőzésével állítja elő minden egymásra következő elnyomó szükséglet. Maradnak a *Schillerek*. Akik rendszerint azt az alapgondolatot örökítik át egymás tudós fejébe, hogy az antik társadalomban természetes és ember, köz és egyéni még közelebb állt valami összhanghoz. Mélységes, ám „történelmi” horderejű naivitás, mely legjellegzetesebben XVIII. századi fázisában maradt aztán emlékezetes s vált nagymamájává a „haladás” torz- és szörnyszüleményeinek, persze hogy önhibáján kívül, de jellemző metamorfozissal csapván át elméleti pozitívumból gyakorló negatívumba már a *Robespierre*-ék türelmetlen kezén. Hát még 1917 és 1933 és 1945 után! Ám kétségtelenül, antik aureolát érdemlen eszményi a pillanat, mikor rousseau-i szürkeállományokban megszületik a meggyőződés, mely azonnal hozzálát a világ győzködéséhez, miszerint csak a műveltséget kell elterjeszteni s azonnal kisimulnak a párezer éves nagyonis gyűrött emberi dolgok. Azóta, a Hirosimák és újabb Szarajevók közelében már tudjuk, mennyire.

Tény, hogy az ókori görög-római nevelési eszmények, ekrölcsei normák koherenciája és az a régmúlttal, a történelemmel mindig előálló többlet: a bizonyos „aranykőd” elérte, hogy vonzók maradtak, mintha hozzájuk nem tartoztak volna, rájuk nem vonatkoztak volna árnyak. Odüsszeusz is mentséget talál és mentességet nyer abban, hogy ravaszságát végeredményben hősi, nagyszerű célok szolgálatába állította. Semmilyen etikai rend, világkép soha nem vált teljessé, egységessé, maradéktalanul győzedelmessé, noha végcélként ezt képelték el és célzották meg alkotói, képviselői. Valószínűleg a megszépítő

messzeség s a rájuk következő korok durvaságának elevebb emléke borította a jótékony fátylat, az eszményesítést, a megdicsőülést – a *használhatóbbságát* reájuk. A krédéskörnek, a *Schlieman* óta kibontakozó összes következményekkel számoló szaktudósa, *Mozes Finley* világosan átvilágítja ezeknek az eszményeknek a csontozatát is. Szerinte nem csoda, hogy akadtak görögök, többek közt *Platonis*, akik végül is tiltakoztak ellene, hogy Homéroszt a görögség tanítójának nevezzék. „A kalózkodás dicsőítése, a rablásra (javaknak és embereknek fizikai erővel történő eltulajdonítására) való buzdítás igencsak zavaros erkölcsi világrendről tanuskodik...” Pedig éppen Homéroszektól tudható meg az is, honna indulva romlott, zuhant le úgy az emberi erkölcs: ha valami tabunak számított az Iliász és Odüsszeia kori kereskedelemben, hát a cseréből származó haszonhúzás egészen biztosan az volt. Egyáltalán minden kétoldalú kapcsolatban valami önérzetes egyenlőség, s egy ősi tisztaságú kölcsönös előny feltételezése volt a legszilárdabb elv. De lám: elég néhány milligrammnyi ide vagy oda az értelmezésben s egy inszinuáló vagy túl jóhiszemű utókor szemében ilyen alapon *Szent István* is már-már csak rokoni fülekre ólomöntögetőnek tűnik, *III. Richárd* pedig a Tudor-ház ellenpropagandájának áldozata lesz csupán. Mindig az újabb s újabb mérlegelések létjoga akadályozza meg az egyszer s mindenkorra szóló ítéletet, képet, besorolást. Mindent, logikus távolságtartással, csupán precedensnek kell tekinteni, nem megfellebbezhetetlen mérceinek s főleg ismétlések sablonjának. Értékrendek sokszor hirtelen és akár erőszakos, évezredek semmibevevő módosítását a tudomány s a tisztesség önérzetének ártó mérnyoletnek tekinteni – úgyis nevetséges és tarthatatlan.

Annyi mindentől válhat érthetővé, hogy *Machiavellitől Schillerig* és *Byronig* bizonyos értelemben felnagyított, északi fényre kivetített mediterrán eszmények működnek, hatnak, igyekeznek megvalósulni és megtermékenyíteni a le- lehervadó reményeket. Etikában, politikában, pedagógiában, művészetben. Csakhogy például amit *Schiller* Görögország istenei (1788) című gyönyörű víziójában láttat, az csakis valami „bájos virágzó kor”, amelyben egy volt isten és ember és természet, boldogan dobogott minden kebel, hisz „semmi más nem volt szent, csak a szépség”. A görög-római antikvitas nem meseország; bármilyen fontos a tiszta (valamivel tisztább?) források iránti bizalom –, a távlat, a felülemelkedés lehetősége azt hangoztatja: a Felvilágosodás óta bekövetkezett s legalábbis tapasztalatnak mindenképpen értékes kiábrándulások fényében, naívság bármit is abszolutizálni. Az az *antik*, amire a görög-római nevelési eszmény a legoptimálisabb körülmények közt valaha is felkészíthette az „emberiség normális gyermekkorának” legjobb nyersanyagát, máris túl elvont, túl gyenge, túl valóságtól elszakadóan elméleti volt a realitásokhoz képest. Különben legalább a spártaiak nem mondtak volna csődöt, nem váltak volna „rút szibarita vázzá” végül. Mert sosem az az eszményi, *ami* a kor, egy kor kihívásaival és szükségleteivel együtt szűnik meg és tűnik el aztán mindig; hanem az iránta újra meg újra felébredő *nosztalgia* jogossága, ereje és újabb esélye. gondolatébresztően nem véletlenszerű, hogy most, ebben a megingásban, század- és ezredfordulós gravitáció-szünetnek is érzékelhető pillanatban, hirtelen olyan fontos és érdekes jelző és varázsszó értékű program mindenki számára Európa. Hogy egy félévszázados Németh László-szentenciával is fejezzük be: „Európában csakugyan megvan a hajlam, hogy emlékezetét a kereszténység előtti múlt felé meressze, s megértse *magában* az etruszkot, egyiptomit és kaldeust. Európa most veszi észre, hogy messzi különvált az emberiségtől, egész történelme egyirányú elkristályosodás. Ennek a folytonos elválásnak köszönheti uralmát a világ felett: de ma szükségét érzi, hogy visszafelé is biztosítsa a nedvkeringés útját a barbárságig, melyből kivált”. Bár maradéktalanul és tiszta lelkiismerettel így érezhetnénk ma is.